

11.

MEĐUNARODNE UMJETNIČKE IZLOŽBE U ZAGREBU 1924. – 1930.

Andreja Der-Hazarijan Vukić

UDK: 7:06.064-027.543(497.5 Zagreb)“192“

Prethodno priopćenje

Sažetak: Razdoblje između 1924. i 1930., tijekom kojeg Vladan Desnica živi u Zagrebu, obilježeno je izuzetno dinamičnim zbivanjima u zagrebačkom likovnom životu. Relativno nevelik broj muzejskih i galerijskih prostora nudio je brojne kulturne i umjetničke izložbene projekte domaćih i stranih umjetnika te umjetničkih grupa. Ovaj će rad predstaviti šest od trinaest tada gostujućih međunarodnih izložaba, koje svojim pojedinačnim karakteristikama omogućuju uvid u glavna obilježja te vrste likovnih događaja. Odabrane su izložbe koje donose recentne odjeke europskih likovnih zbivanja, umjetnička gostovanja izrasla iz tadašnjeg nastojanja da se stvorena država internacionalno pozicionira u svim svojim aspektima. Tako će se spomenuti izložbe realizirane uz jaku institucionalnu podršku, kao rezultat umjetničko-strukovnih te političkih suradnji, ali i one manjeg obima, izrasle na angažmanu pojedinaca. Svi će se izložbeni projekti predstaviti svojim sadržajem i kontekstom, kao i recepcijom u tadašnjem tisku i periodici. Riječ je o vrlo heterogenim umjetničkim predstavljajima, često i važnim društvenim događajima, koji su ponudili vrlo visoku razinu prezentacije europske likovne baštine, ali i recentne umjetničke produkcije. Zahvaljujući njima, Zagrepčani su se imali priliku upoznati s likovnim i arhitektonskim radovima u rasponu od baroka do avangardnih pokreta.

Ključne riječi: Zagreb, međunarodne izložbe, Umjetnički paviljon, Salon Ullrich, Oficirski dom, slikarstvo, kiparstvo, arhitektura

---

I. UVOD

Unutar Kraljevine SHS, Zagreb nosi primat umjetničkog i likovnog centra, zahvaljujući prije svega postojanju ključnih institucionalnih preduvjeta za takav status. Pored Akademije likovnih umjetnosti, tada Privremene više škole za umjetnost i umjetni obrt¹, grad raspolaže i reprezentativnim izlagačkim prostorom Umjetničkog paviljona, u kojem

---

¹ Osnovana 1907.

se izložbe održavaju od 1898.² Kao snažan generator umjetničkog života Zagreba svakako treba spomenuti i Umjetnički salon Ullrich, prvu privatnu gradsku galeriju otvorenu krajem 1909.³ Ovaj Salon, zahvaljujući agilnom osnivaču Antunu Ullrichu, primarno staklaru i uokvirivaču slika, ubrzo postaje središtem umjetničkog i društvenog života grada, mjestom neposrednih kontakata umjetnika i ljubitelja umjetnosti te polaznom točkom u razvoju sustavnog kolekcionarstva. No, osim njih, Zagreb raspolaže s još nekoliko, manjih ili prilagođenih, izlagačkih prostora⁴, koji u skladu sa svojim kapacitetima i ugledom ugošćuju izložbe nešto manjeg obima, a ponekad i važnosti. U takvom infrastrukturno poticajnom okruženju s početka 20. stoljeća, zagrebačku kulturnu svakodnevicu upotpunjuje i raznolika izložbena ponuda, koja manjim dijelom uključuje i izložbe stranih umjetnika ili umjetničkih grupa te zajedničke izložbe domaćih i stranih umjetnika srodnih likovnih usmjerenja. U prilog tezi o osjetnom intenziviranju upravo međunarodne izlagačke aktivnosti u razdoblju od 1924. do 1930. govore i podaci, prema kojima je između 1900. i 1924. u Zagrebu održano osam gostujućih izložbi, dok ih je između 1924. i 1930. održano čak trinaest⁵. Riječ je o izložbama različitog obima i značenja: od uvođenja novog modela reprezentativnih putujućih projekata, većinom pod pokroviteljstvom kralja Aleksandra I., koji u pravilu gostuju u svim trima centrima Kraljevine, pa do vrlo osebnih izložbenih predstavljanja slabije poznatih likovnih sredina. Razlog tomu je prije svega jačanje političkih veza nove države, osobito s Francuskom, Velikom Britanijom, Čehoslovačkom i Poljskom, koje su se izgrađivale i na temelju kulturne suradnje i razmjene. Bitan doprinos pri realizaciji nekih od navedenih likovnih gostovanja dale su i tada vrlo popularne građanske udruge, lige i društva⁶, koji su u skladu s državnim politikama i određenim reciprocitetom promovirali i popularizirali kulturu drugih naroda te promovirali nacionalnu kulturu u inozemstvu. Svaka od izdvojenih i obrađenih izložaba obilježila je po jednu godinu unutar

² Važno je i podsjetiti na činjenicu da je, u odnosu na Ljubljanu i Beograd, Zagreb prvi ustanovio i studij povijesti umjetnosti, davne 1877., na Katedri za povijest umjetnosti i umjetničku arheologiju osnovanoj pri Mudroslovnom fakultetu. Ostavština Kršnjavi, K11-f2, Arhiv za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: ARLIKUM HAZU).

³ Umjetnički salon Ullrich otvorio je Antun Ullrich (Bizovac, 1872. – Zagreb, 1937.) 1898. u Ilici 54, kao staklanu i radionicu okvira za uramljivanje slika, da bi od prosinca 1909. proširio svoju djelatnost otvaranjem prve privatne galerije u Zagrebu, na prvom katu iste zgrade. Galerija pod njegovim vodstvom djeluje na toj adresi do 1926., da bi otada njegov sin Edo Ullrich (Zagreb, 1897. – Zagreb, 1952.) nastavio galerijsku djelatnost sve do 1948., na novoj adresi, Ilica 40. Od 1948. prostor dolazi u vlasništvo LIKUM-a, koji na katu vodi galeriju Ullrich sve do 2013., kada je prostor prenamijenjen. Arhiv Salona Ullrich, ARLIKUM HAZU (<http://dizbi.hazu.hr/ullrich/>).

⁴ Tu se ubrajaju Salon Šira, Salon knjižare Radoslava Bačića, Salon knjižare (Đuro) Trpinac, prostor Oficirskog doma. ARLIKUM HAZU, Kartoteka izložaba.

⁵ 1924. „Izložba češke moderne umjetnosti“, Umjetnički paviljon; 1925. „Izložba francuske grafike“, Salon Ullrich; „Izložba poljske grafike“, Salon Ullrich; 1926. „Izložba indijske slikarske umjetnosti“, Oficirski dom; „Francuska grafika 16. i 17. vijeka“, Umjetnički paviljon; 1927. „Lenkey Eugen“, Salon Ullrich; „Izložba savremenih pariških majstora slikara“, Salon Ullrich; 1928. „Suvremena čehoslovačka arhitektura“, Umjetnički paviljon; „Suvremena britanska umjetnost“, Umjetnički paviljon; 1929. „Prva izložba slavenskih *Ex libris*“, Hrvatski narodni muzej za umjetnost i umjetni obrt; „Izložba francuske grafike 19. i 20. stoljeća“, Salon Bačić; 1930. „Suvremena francuska umjetnost“, Umjetnički paviljon; „Graditeljska izložba“, Umjetnički paviljon; „Izložba modernog namještaja“, Umjetnički paviljon, ARLIKUM HAZU, Kartoteka izložaba, reg. 1-5 (1842. – 1930.).

⁶ U pripremama i organizaciji navedenih izložaba spominju se Jugoslavensko-čehoslovačka liga, Društvo prijatelja Francuske i Jugoslavensko društvo u Velikoj Britaniji. *Izložba češke moderne umjetnosti, Društvo likovnih umjetnika Manes iz Praga: novembar-decembar 1924., Umjetnički paviljon / katalog izložbe*, Zagreb 1924.

ovog razdoblja, izuzev 1925., koja je zbog svoje posvećenosti milenijskoj proslavi⁷ ugostila tek dvije grafičke izložbe⁸.

2. „IZLOŽBA ČEŠKE MODERNE UMJETNOSTI“ – DRUŠTVO LIKOVNIH UMJETNIKA „MANES“ IZ PRAGA, UMJETNIČKI PAVILJON, 1924.

Častimo se pozvati Vaše p. n. gospodstvo, na otvorenje izložbe društva češko-slovačkih umjetnika „Manes“ iz Praga, dne 16. novembra 1924. u Umjetničkom paviljonu u 11 sati prije podne. U Zagrebu, dne 12. novembra 1924.

Izložbeni odbor umjetnika.

Sl. 1. Pozivnica na otvorenje izložbe društva čehoslovačkih umjetnika „Manes“ iz Praga, 1924.

U studenome 1924., na svojem putu od Ljubljane do Beograda, u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu predstavilo se Društvo likovnih umjetnika „Manes“ iz Praga izložbom suvremene češke umjetnosti. Ovo umjetničko udruženje, osnovano 1887., okupilo je umjetnike različitih osobnosti i stilova, povezanih u težnji za očuvanjem nacionalne umjetničke tradicije, a Zagrebu se predstavilo drugi put od svog osnutka⁹. Na prodajnoj izložbi, organiziranoj pod visokim pokroviteljstvom kralja Aleksandra I., predstavljeno je pedesetak izlagača s preko tri stotine recentnih radova, slikarskih, kiparskih, grafičkih i arhitektonskih. Neki od predstavljenih umjetnika zagrebačkoj su publici bili poznati od ranije jer je ovom izložbom nastavljena suradnja „Manesa“ i njihovih hrvatskih kolega, započeta u prijeratnom razdoblju,

⁷ Velika „Kulturno-historijska izložba grada Zagreba“, povodom tisućite godišnjice Hrvatskog Kraljevstva (925. – 1925.), svojim je obimnim postavom zaposjela čak četiri izlagačka prostora: Umjetnički paviljon, Jugoslavensku akademiju, Arheološki muzej te Školski muzej. *Kulturno-historijska izložba grada Zagreba / katalog izložbe*, Zagreb 1925.

⁸ „Izložba francuske grafike“ te „Izložba poljske grafike“, obje priredene u Salonu Ullrich. ARLIKUM HAZU, Kartoteka izložaba.

⁹ Umjetnici udruženja „Manes“ izlagali su s hrvatskim umjetnicima prvi put u Pragu 1903., da bi 1904. priredili uzvratnu izložbu u zagrebačkom Umjetničkom paviljonu. *Katalog izložbe češkog umjetničkog društva „Manes“*, Zagreb 1904.

kada je utemeljena na ideji povezivanja slavenskih umjetnika i njihovih zajedničkih istupa na međunarodnoj sceni. Ova je izložba, međutim, prvi put pružila širi pregled recentne produkcije čehoslovačkih umjetnika, nudeći reprezentativan uvid u sve umjetničke grane, uključujući i istaknutije arhitektonske realizacije. Povjerenik izložbe bio je slikar Oldřich Koniček¹⁰, prisutan u svim etapama izložbenoga gostovanja po gradovima Kraljevine SHS, o čemu će napisati iscrpan osvrt u „Manesovoj“ reviji. Društvo „Manes“, kao nositelj razvoja moderne češke umjetnosti, s uporištem u francuskoj suvremenoj umjetnosti, predstavilo se pejzažistima koji slijede francuski impresionizam (T. F. Šimon¹¹, Antonín Slavíček, Herbert Masaryk¹²), predstavnicima simbolista u duhu *art nouveaau* (Jan Preisler¹³), postimpresionistima (portretist Max Švabinský¹⁴) te slikarima mlade generacije, sljedbenicima suvremenih europskih strujanja od fovizma i ekspresionizma do kubizma. Kiparstvo, obilježeno snažnim utjecajem Augusta Rodina, predstavljeno je publici, između ostalog, i radovima kipara Josefa Mařatke¹⁵, Rodinova suradnika, Bohumila Kafke¹⁶, bliskog prijatelja Ivana Meřtrovića¹⁷, Jana Šturse¹⁸ te Otokara Španiela¹⁹. I dok su slikarstvo, kiparstvo i grafika tada bili uobičajeni mediji umjetničke prezentacije, arhitektura je bila novost, a predstavljala se s razlogom. Naime, suvremena češka arhitektura²⁰, izrasla iz bečke secesije i škole Otta Wagnera, razvila je pri tome i neke specifično lokalne arhitektonske modele, poput rondo kubizma, koji su imali utjecaj i na neke onovremene arhitektonske realizacije u Zagrebu²¹. Važnost ove izlož-

¹⁰ Oldřich Koniček (1886. – 1932.), češki slikar, sudjelovao je i kao izlagač s čak deset izloženih djela, među kojima se nalazila i slika pod nazivom *Kotor*, a za koju jedinu stoji podatak da je tijekom izložbe i prodana. ARLIKUM HAZU, Zbirka kataloga izložaba, Popratna izložbena dokumentacija.

¹¹ Tavik František Šimon, češki slikar i grafičar (1877. – 1942.), dobro poznat zagrebačkoj publici i kolekcionarima još od 1910., kada su upravo njegovi radovi odabrani za prvu samostalnu izložbu postavljenu u tek otvorenom salonu. Njegovi dopadljivi kolorirani bakropisi lako su nalazili put do domaćih kupaca i ljubitelja umjetnosti. S Antunom Ullrichom ostao je u kontaktu, o čemu govori i sačuvana prepiska. ARLIKUM HAZU, Arhiv Salona Ullrich, Knjiga izložaba 1910. – 1927.

¹² Herbert Masaryk (1880. – 1915.), češki slikar, sin predsjednika Čehoslovačke, Tomáša G. Masaryka, na izložbi je posmrtno predstavljen dvjema slikama u duhu postimpresionizma. *Izložba češke moderne umjetnosti*.

¹³ Jan Preisler (1872. – 1918.), češki slikar blizak simbolizmu, podučavao je u svojem praškom ateljeru slikara Milivoja Uzelca (1897. – 1977.). Zvonko MAKOVIĆ, *Milivoj Uzelac 1897. – 1977.: retrospektiva, Umjetnički paviljon u Zagrebu, 27. 11. 2008. – 11. 1. 2009. / katalog izložbe*, Zagreb 2008., 7–16.

¹⁴ Max Švabinský (1873. – 1962.), češki slikar i grafičar, čest gost na međunarodnim grafičkim izložbama u Zagrebu i Osijeku. Prije svega, upamćen kao profesor grafike hrvatskom slikaru i grafičaru Marijanu Trepšeu (1897. – 1964.), koji je 1918./1919. polazio njegovu specijalku na Akademiji likovnih umjetnosti u Pragu. Samo dvije godine kasnije obojica izlažu na „Izložbi jugoslavenskih i čehoslovačkih grafičara umjetnika“, održanoj 1921. u Osijeku. ARLIKUM HAZU, Zbirka kataloga izložaba.

¹⁵ Josef Mařatka (1874. – 1937.), češki kipar, učenik i suradnik Augustea Rodina. Antonín MATĚJČEK, *Moderna češka umetnost. Razstava češke moderne umetnosti / katalog izložbe*, Ljubljana 1924., 2–11.

¹⁶ Bohumil Kafka (1878. – 1942.), češki kipar. *Isto*, 5.

¹⁷ Barbara VUJANOVIĆ, „Ivan Meřtrović – kulturni diplomat 20. stoljeća: odnosi s češkim umjetnicima i političarima“, u: *Ivan Meřtrović i Česi: primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti* (ur. Barbara Vujanović, Dalibor Prančević, Marijan Lipovac i Jiři KudĚla), Zagreb 2018., 12–15.

¹⁸ Jan Štursa (1880. – 1925.), češki kipar i profesor na praškoj Akademiji likovnih umjetnosti, u čijoj je klasi 1920. diplomirao hrvatski kipar Frano Kršinić (1897. – 1982.). ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (F. Kršinić).

¹⁹ Otokar Španiel (1881. – 1955.), češki kipar i medaljer, profesor na praškoj Akademiji likovnih umjetnosti, u čijoj su klasi 1922. i 1923. diplomirali hrvatski kipari i medaljeri Ivan Mirković (1893. – 1988.) i Viktor Samuel Bernfest (1894. – 1978.). ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (Mirković, V. S. Bernfest).

²⁰ Češka je arhitektura sustavne predstavljena na izložbi „Suvremena češka arhitektura“ 1928. te u sklopu „Graditeljske izložbe“ 1930., obje održane u Umjetničkom paviljonu.

²¹ Premda malobrojni, neki se oblikovni elementi rondo kubizma mogu vidjeti i na zagrebačkoj arhitekturi nastaloj dvadesetih godina prošlog stoljeća, primjerice, na zgradi „Jadranskog osiguranja“ u Amruševoj ulici 19, podignutoj prema projektu graditelja braće Carnelutti.

be za zagrebačku kulturnu javnost bila je višestruka. Za razliku od dotadašnjih gostujućih izložaba, koje su mahom bile grafičke, ovdje je predstavljena šira i raznovrsnija produkcija, koja je ujedno posredovala recentnija europska likovna zbivanja pa su tako Zagrepčani imali priliku vidjeti kubističke kompozicije Emila Fille²², do tada neprisutnog umjetničkog pravca u našim izložbenim prostorima. Svakako treba spomenuti i činjenicu da su među izlagačima i profesori praške Akademije likovnih umjetnosti, u čijim su se klasama školovali naši umjetnici. Recepcija izložbe poznata nam je tek iz dijela nevelike izložbene bibliografije, koja uključuje vrlo opsežan tekst češkog povjesničara umjetnosti i dobrog poznavatelja grupe „Manes“, Antonína Matějčka²³, te kritički osvrt Vladimira Lunačka²⁴. Pozdravlja se gostovanje uglednog češkog Društva, smatrajući ga važnim kulturnim događajem, uz opravdanu kritiku usmjerenu na organizacijske i tehničke manjkavosti, o čemu je pisao i sâm izložbeni povjerenik, Oldřich Koníček²⁵.

3. „IZLOŽBA INDIJSKE SLIKARSKE UMJETNOSTI“, OFICIRSKI DŌM²⁶, 1926.

Zagrebački kulturni život 1926. bio je obilježen umjetničkim duhom Indije, zahvaljujući dvama vremenski i organizacijski odvojenim događajima, objedinjenima jedino prezimenom umjetničke obitelji Tagore. U travnju je iz indijskog Adyara, središta svjetskog Teozofskog društva, u Jugoslaviju stigla „Izložba indijske slikarske umjetnosti“, koju je na svojevrstnoj europskoj turneji, uz predavanja, predstavljala britanska teozofkinja Alice Ader²⁷. Ova putujuća izložba, postavljena u Zagrebu i Beogradu, predstavila je gotovo potpuno nepoznato indijsko slikarstvo, od reprodukcija 2000 godina starih nalaza špiljskih crteža do originalnih djela suvremenih slikara. Izložba je postavljena u izložbenim prostorima Ofi-

²² Emil Filla (1882. – 1953.), češki slikar, najistaknutiji predstavnik kubizma, na izložbi u Zagrebu izložio je osam slika, među kojima i jednu od svojih najranijih kubističkih mrtvih priroda *Boca i časopis* iz 1914. *Izložba češke moderne umjetnosti*.

²³ Katalozi koji su pratili ljubljansku i zagrebačku izložbu razlikuju se pa tako ljubljanski sadrži predgovor povjesničara umjetnosti Antonína Matějčka, koji se ne nalazi u zagrebačkom, dok potonji, pak, za razliku od ljubljanskog, sadrži reprodukcije djela. No, taj propust ispravio je zagrebački *Obzor*, objavivši cijeli tekst. A. MATĚJČEK, „Moderna češka umjetnost“, *Obzor* (Zagreb), br. 308, 15. 11. 1924., 3–4.

²⁴ „(...) Toliko govorimo o toj češko jugoslavenskoj uzajamnosti, što više postoje i zavodi za promicanje njezino, a evo, nakon šest godina zajedničke slobode i nezavisnosti, izložba je Manesa ne kvalitativno nego reprezentativno slabija nego za vrijeme monarhije, kad se je svaka izmjena misli između obaju naroda zapisala u crnu knjigu vladinih organa. (...) Da se je tkogod kod nas pobrinuo za tu izložbu, da se je raspitao kod naših umjetnika kako treba tu reprezentativnu češku umjetničku izložbu prirediti, uvjeren sam da bi se izradila osnova kojoj bi Česi gledali po mogućnosti udovoljiti. Ovako u hladnim prostorijama, jedva da tko može da razgleda umjetnine pola sata“. Vladimír LUNAČEK, „Iz umjetničkog svijeta“, *Obzor* (Zagreb), br. 323, 30. 11. 1924., 3.

²⁵ Oldřich KONÍČEK, „O výstavách ‘S. V. U. Mánes v Jugoslávii‘“, *Volné směry*, XXIII/1924. – 1925., br. 8, 198–200.

²⁶ Oficirski dom nalazio se u palači Buratti na Trgu Nikole Šubića Zrinskog 3. U popisu registriranih izložaba održanih u Zagrebu, kao izlagački prostor spominje se prvi put 1922., kada se u njemu održala izložba izvjesnog ruskog slikara P. Nilusa. Danas je u toj zgradi smješten Vrhovni sud RH. ARLIKUM HAZU, Kartoteka izložaba.

²⁷ Nakon dugogodišnjeg boravka u teozofskom središtu u indijskom Adyaru, prometnula se u „apostola“ indijske umjetnosti izrasle na temeljima teozofskog učenja. Radoje MARKOVIĆ, „Engleskinja gđa Ader otvara danas izložbu indijskih slikara u Beogradu“, *Vreme* (Beograd), 29. 5. 1926., 5.

cirskog doma, u nekadašnjoj palači Buratti na Zrinjskom trgu 3. Nije slučajno da je Alice Adair za jednu od stanica na svojem izložbenom proputovanju odabrala Zagreb i Beograd. Tih je godina ta ezoterična okultistička doktrina postala osobito popularna i na našim prostorima, privukavši velik broj sljedbenika, uglednih članova kulturnog i društvenog života grada, okupljenih u Jugoslavenskom teozofskom društvu, osnovanom 1924. u Zagrebu.²⁸ Organizacija izložbe u Zagrebu i Beogradu imala je za cilj i novčanu podršku samom Društvu, u svrhu pokretanja časopisa *Teozofija*²⁹. Iz malobrojnih i vrlo šturih novinskih napisa saznajemo u glavnim crtama o sadržaju izložbe, koja je obuhvaćala reprodukcije drevnih umjetničkih slika, ali i recentne radove predstavnika tzv. Bengalske slikarske škole iz Kalkute, u kojoj su vodeće mjesto zauzimali članovi umjetničke obitelji Tagore, nećaci pjesnika Rabindranatha³⁰, Abanindranath³¹ i Gaganendranath³². Taj se umjetnički pokret povezuje s buđenjem hinduizma i jačanjem indijskog nacionalizma, što rezultira odbacivanjem zapadnjačkog akademizma i povratak istočnjačkim izvorima. O umjetnosti, koju je publika imala prilike doživjeti izloženim slikama, najbolje govori članak objavljen u beogradskim novinama uoči otvorenja tamošnje izložbe:

(...) Ono za čime moderni evropski umetnici toliko teže indijski umetnici već odavno imaju. Slike su tonski tako savršene a crtež tako jednostavan i precizan da svaka od njih zaslužuje naziv remek dela. Jedna stvar sa kojom se naše evropsko oko ne može pomiriti to je indijsko uopćavanje ličnosti. Kod nas se uvek ističe individualitet, traži karakteristika jednog ljudskog lika. Kod njih je glavno da slika predstavlja čoveka. Koji je to čovek to je potpuno sporedno. Ova retka prilika koja nam se ukazala da vidimo jedan dio drugog nepoznatog sveta neće ostati nezapažena kod nas. Upoznali smo se sa Zapadom bliže i nosimo u sebi mnoge od njegovih mana, sada možemo da osetimo dah povetarca iz postojbine čovečnosti iz ogromne kulture Indije.³³

Premda nisu sačuvani popratni izložbeni materijali, niti cjeloviti popisi izlagača i izložaka, neupitna je prisutnost braće Tagore, umjetnikâ utemeljitelja modernog indijskog slikarstva, čija je važnost u razvoju suvremene indijske umjetnosti povijesno potvrđena, o čemu dovoljno govori i njihova današnja zastupljenost u svjetskim muzejskim kolekcijama. Te činjenice daju ovoj, danas potpuno zaboravljenoj, izložbi jedno novo značenje, koje nadilazi njezinu tadašnju percepciju, ograničenu na teozofsku propagandu. Drugi spomenuti događaj, koji je zaokru-

²⁸ Jugoslavensko teozofsko društvo osnovano je 17. siječnja 1924. u Zagrebu, u kući Milene Šišić, supruge Ferde Šišića. Osnivačica i predsjednica bila je Jelisava Vavra (1884. – 1946.). Antun ALFIREVIĆ, „Jugoslavensko teozofsko društvo (Prigodom desete godišnjice 1924.-1934.)“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 15/1934., br. 6, 250.

²⁹ Prvi broj časopisa izašao je u lipnju 1927. Katalog Knjižnice HAZU (<https://dizbi.eindigo.net/?pr=i&cid=272111>).

³⁰ Rabindranath Tagore (1861. – 1941.), indijski pjesnik, dobitnik Nobelove nagrade 1913. za pjesničku zbirku *Rukovet ili pregršt pjesama (Gītāñjali)*, uživao je velik ugled i na našim prostorima, a među prvim prijevodima te zbirke bio je i hrvatski prijevod P. Vuka-Pavlovića, objavljen 1914. „Tagore, Rabindranath“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60183>).

³¹ Abanindranath Tagore (1871. – 1951.), indijski slikar, utemeljitelj i umjetnički vođa Bengalske škole, izrasle iz avangardnog i nacionalnog pokreta kao reakcija protiv akademskog umjetničkog stila. „Painting / Tagore, Abanindranath“, *V&A* (<http://collections.vam.ac.uk/item/O184414/painting-tagore-abanindranath/>).

³² Gaganendranath Tagore (1867. – 1938.), indijski slikar i ilustrator, začetnik modernog indijskog slikarstva. „Painting / Tagore, Gaganendranath“, *V&A* (<http://collections.vam.ac.uk/item/O184421/painting-tagore-gaganendranath/>).

³³ R. MARKOVIĆ, „Engleskinja gđa Ader otvara danas izložbu indijskih slikara u Beogradu“, *Vreme* (Beograd), 29. 5. 1926., 5.

žio susret s indijskom umjetnošću, zbio se u studenome iste godine, kada je Zagreb i Beograd na svom proputovanju posjetio pjesnik Rabindranath Tagore, što je pobudilo velik interes javnosti i medija. Jedini negativni komentari mogli su se naći u časopisu *Zenit*³⁴ Ljubomira Micića³⁵, što daje neizravnu poveznicu i sa sljedećom gostujućom zagrebačkom izložbom³⁶.

4. „IZLOŽBA SAVREMENIH PARIŠKIH MAJSTORA SLIKARA“, SALON GALERIJE ULLRICH, 1927.

Branko Ve. Poljanski³⁷, brat Ljubomira Micića, suosnivač avangardnog časopisa *Zenit* i član umjetničkog pokreta zenitizma, za boravka u Parizu 1925. odlučuje organizirati pro-dajnu „Izložbu savremenih pariških majstora slikara“ u Beogradu i Zagrebu:

(...) Ideja Poljanskog bila je jednostavna i u stvari dobra. On je zamislio u Parizu prikupiti od slikara i grafičara niz izvornih radova, pak tu kolekciju prenijeti u zemlju SHS i tamo je prezentirati uz ulazninu u seriji izložaba. Ako se što proda, pripada mu pravo na postotak. Dakle pothvat svakako kulturni, a u isti mah ne i bez izgleda za nekim probitkom. I tako je počeo pohod Poljanskog po atelierima i predsoobljima montparnasseovskih akademija i po kavanama i preko raznovrsnih veza upoznavanje s likovnjacima i artistima svih mogućih narodnosti i boja i klanova. Jedna mu je veza bio Ilja Erenburg koji ga je upoznao sa Chagallom. Poljanski je malo-pomalo prikupljao kolekciju uvjeravajući pa i moljakajući slikare, kojima se predstavljao kao direktor balkanske revije „Zenit“ i uvijek nosio sa sobom nekoliko brojeva kao dokaz o njenoj egzistenciji i internacionalizmu. (...) ³⁸

Poljanski u ovaj pothvat ne ulazi s pozicije potpunog autsajdera. Naime, nemalen broj umjetnika među onima pozvanima na suradnju objavljivao je svoje radove u časopisu *Zenit* od početka njegova izlaženja 1921. To je bio i razlog zbog kojeg su se umjetnici uglavnom odazivali njegovu pozivu, dajući mu na povjerenje djela manjih dimenzija, većinom grafike i crteže, čemu je svakako kao poticaj pridonijelo i Picassovo³⁹ uključivanje

³⁴ Ljubomir Micić, „Tagore i zenitske demonstracije“, *Zenit*, 6/1926., br. 43, 15–16.

³⁵ Ljubomir Micić (1895. – 1971.), srpski pjesnik i književnik. U Zagrebu je 1918. diplomirao na Filozofskom fakultetu. Pisao književne i kazališne kritike, a 1921. s bratom Brankom pokreće avangardni časopis *Zenit*. Irina SUBOTIĆ, „Ljubomir Micić“, *Isto*, 163–166.

³⁶ Naime, u istom broju *Zenita* Ljubomir Micić objavljuje i članak u kojem ogorčeno primjećuje kako se inicijativa za organizaciju „Izložbe savremenih pariških majstora slikara“, koja je u Beogradu postavljena u prosincu 1926., pripisuje udruženju „Cvijeta Zuzorić“, a ne stvarnom inicijatoru i organizatoru, Branku Ve. Poljanskom. Lj. Micić, „Povodom izložbe pariških slikara“, *Isto*, 16.

³⁷ Branko Ve. Poljanski (1898. – 1947.), pravog imena Branko Micić, pokretač i urednik avangardnih glasila, pjesnik, pisac i performer. Pohađao je Umjetničku školu u Zagrebu do 1915., kada je izbačen iz nje. Pokretač je brojnih avangardnih časopisa (Zagreb, Ljubljana), a s bratom Ljubomirom osnivač je avangardnog časopisa *Zenit* (1921.). Živio je u Pragu, Beču, Berlinu i Parizu, gdje je kao pripadnik *Zenita* širio zenitističke ideje i surađivao s avangardnim umjetnicima. I sâm je slikao, radio crteže i gvaševe, koje je izložio na dvjema samostalnim izložbama u Parizu. I. SUBOTIĆ, „Branko Ve. Poljanski“, u: *Zenit i avangarda 20-tih godina, Narodni muzej Beograd, Institut za književnost i umetnost, februar-mart 1983. / katalog izložbe*, Beograd 1983., 171–175.

³⁸ Slavko Batušić (1902. – 1979.), hrvatski književnik, povjesničar umjetnosti, teatrolog i publicist. U Parizu je boravio istovremeno s Poljanskim (1925. – 1926.), za studija povijesti umjetnosti i arheologije na Sorboni i *École du Louvre*, o čemu piše u feljtonu. Slavko BATUŠIĆ, „Tridesetogodišnji dječak u Parizu“, *Forum*, XI/1971., br. 12, 785–813.

³⁹ Pablo Picasso (1881. – 1973.), španjolski slikar, kipar, grafičar i keramičar. „Picasso, Pablo“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48116>).

u projekt. Poljanski će prvu izložbu postaviti u Beogradu već ujesen 1926., u suradnji s Društvom prijatelja umjetnosti „Cvijeta Zuzorić“, da bi je krajem siječnja 1927. prenio u Zagreb, u Salon Ullrich. Galerist Antun Ullrich ustupio je prostor svojeg Salona Poljanskom, iako do tada svojim izložbenim programom nije bio okrenut avangardnijim likovnim istupima⁴⁰. „Izložba savremenih pariških majstora slikara“ okupila je desetericu umjetnika⁴¹, koji nisu bili samo glavni nositelji tadašnje pariške umjetničke scene nego i vodeći predstavnici avangardnih strujanja u Europi. Predstavljeno je ukupno trideset i sedam radova, među kojima, uz jedno ulje⁴², prevladavaju grafike i crteži. Prvi je put zagrebačka publika imala priliku vidjeti radove Marca Chagalla⁴³, Pabla Picassa ili Andréa Lhotea⁴⁴, slikara koji je kao pedagog osobito utjecao na generaciju naših slikara⁴⁵ što su prošli njegovom akademijom i atelijerom, unijevši elemente kubističkih konstrukcija u hrvatsko slikarstvo. Iako tijekom zagrebačke izložbe nije prodan niti jedan rad, iz teksta Slavka Batušića doznajemo kako je upravo on još u Parizu od Poljanskog otkupio crno-bijelu litografiju amblematskog djela Roberta Delaunayja, *Tour d’Eiffel*⁴⁶, za pedeset franaka. Izložba se pokazala svojevrsnim testom za domaću publiku u prihvaćanju novih likovnih jezika, a sudeći prema novinskim (ne)reakcijama, pokazala se preuranjenom za tadašnji ukus.⁴⁷ Unatoč tome, može se reći kako je pripremila javnost na nove vizualne izazove s kojima će se ponovno, i to u puno većem obimu, susresti tri godine kasnije na „Izložbi suvremene francuske umjetnosti“.

⁴⁰ Teško je sa sigurnošću reći koji su razlozi uvjerali Ullricha da ugosti jednu, prilično smionu izložbu za ono doba i tako možda ugrozi i svoj ugled. Jedan od mogućih razloga može biti njegova tadašnja, relativno visoka dob, a ujedno i posljednja godina u kojoj vodi Salon, dok je druga moguć nagovor od strane Dušana Plavšića, velikog kolekcionara i stalnog Ullrichova kupca koji je bio dobar poznavatelj i poštovatelj domaćih avangardnih krugova.

⁴¹ Izlagali su: Marc Chagall, Robert Delaunay, Tsuguharu Foujita, André Lhote, Fernand Léger, Pablo Picasso, Ossip Zadkine, Léopold Survage, Henry de Waroquier i Sonia Delaunay. *Izložba savremenih pariških majstora slikara (...)* 29. januar – 5. februara 1927 / katalog izložbe, Zagreb 1927.

⁴² Andre Lhote (1885. – 1962.), „Ragbi“, 1920., ulje na drvu.

⁴³ Marc Chagall (1887. – 1985.), francuski slikar i grafičar, rodom iz Bjelorusije. „Chagall, Marc“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11389>).

⁴⁴ ARLIKUM HAZU, Arhiv Salona Ullrich, Knjiga izložaba 1910. – 1927., 357.

⁴⁵ Marijan Susovski, „Sergije Glumac. U povodu donacije djela Sergija Glumca Kabinetu grafike, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci i Muzeju suvremene umjetnosti“, *Život umjetnosti*, 50/1991., 67–75.

⁴⁶ Robert Delaunay (1885. – 1941.), zajedno sa svojom suprugom Soniom Delaunay, utemeljitelj je umjetničkog pokreta orfizam, koji u kombinaciji s kubističkom razgradnjom predmeta varira u razradi motiva Eiffelova tornja, seriji radova koje razvija od 1909. do kasnih dvadesetih na slikama, pastelima i litografijama: (...) „Ali evo ovu ovdje litografiju, koju ima tu u papiru zamotanu, morao je prije desetak dana platiti u gotovom. Delaunay mu je za to uzeo pedeset franaka rekavši da on mora specijalni papir i litografiranje platiti odmah, pa je tako Poljanski izdao posljednji novac, a od onda nije dobio ništa od honorara što ih očekuje od Zenita i tako je ostao bez santima. Kad je omot otvoren, vidjelo se da je to Tour d’Eiffel jedna od varijanta motiva što ga je Robert Delaunay izvodio u ulju i akvarelu, a tu je bio rađen u crno-bijeloj litografiji. Sasvim dobar list u ekspresionističkoj deformaciji motiva, s nagnutim i raščlanjenim tornjem i prostranim kulisama raskidanih kuća, pak je sve izgledalo kao razdrmano od potresa i tek što se ne sruši. U donjem lijevom uglu imala je litografija Delaunayjevu signaturu olovkom. (...)“ S. BATUŠIĆ, „Tridesetogodišnji dječak u Parizu“, 806.

⁴⁷ Jedina pronađena referenca na izložbu u zagrebačkim novinama bila je ona iz časopisa *Svijet*, posprdan prateći tekst fotomontaže, namijenjen prvotravanjskom broju: „Svemirizam“ je najnoviji smjer u umjetnosti, kojim su poslali najmlađi umjetnici. Njihova izložba u Salonu Malrich pokazuje da među njima ima odličnih talenata, koji pobuđuju senzaciju i pravi preokret. Slike se kupuju sve na jagmu.“ *Svijet*, 14/1927., 2.

5. „IZLOŽBA SUVREMENE BRITANSKE UMJETNOSTI“, UMJETNIČKI PAVILJON, 1928.

Zahtjevan kulturno-politički projekt „Tri tjedna britanske kulture“ u Zagrebu, koji je za svoju okosnicu imao veliku reprezentativnu „Izložbu suvremene britanske umjetnosti“, plod je višegodišnjih nastojanja Ivana Meštrovića⁴⁸ i Jugoslavenskog društva u Londonu, koja su u konačnici i omogućila njezino ostvarenje. Događaj dogovoren na najvišoj državnoj razini, pod pokroviteljstvom kralja Aleksandra I., gostovao je u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu. Zagrebačka izložba realizirana je u organizaciji Hrvatskog društva umjetnosti, dok je radni odbor, na čelu s Ivanom Meštrovićem, sastavio raznovrstan program priredaba koji je zagrebačkoj publici omogućio sveobuhvatan uvid u bogatstvo britanske kulture. Sama „Izložba suvremene britanske umjetnosti“, odnosno slikarstva, kiparstva, crteža i grafike, bila je zapravo nešto reducirana selekcija britanskih umjetnika koji su izlagali te godine na 16. „Venecijanskom bijenalu“. Blizina Venecije, u kojoj su se već nalazila djela, omogućila je da troškovi dopreme i organizacije izložbe budu prihvatljivi.⁴⁹ Izložba je otvorena u prisutnosti britanskog veleposlanika H. W. Kennarda, a njome su okupljene proveli Ivo Šrepel⁵⁰ i Antun Jiroušek⁵¹. Izloženo je sedamdesetak djela, koja su dala pregled britanske umjetnosti od kraja 19. stoljeća do recentnih radova⁵². U likovnom je smislu izložba okupila umjetnike koji su stvarali pod utjecajem preraphaelita, pa sve do onih koji su prihvaćali odjeke postimpresionizma. Od starijih predstavnika britanskog slikarstva, publika je mogla vidjeti djela Philipa Connarda⁵³, Johna Augustusa⁵⁴, Sir Georgea Clausena⁵⁵, kao i mlađe generacije, među kojima su se isticali John Nash⁵⁶, Ethelbert White⁵⁷ te kipar Jacop Epstein⁵⁸. Kao kuriozitet

⁴⁸ Da je Ivan Meštrović – čije su veze s Velikom Britanijom učvršćene nakon njegove uspješne izložbe, održane 1915. u *Victoria and Albert Museum*, te djelovanjem u Jugoslavenskom odboru – godinama nastojao izložbu britanskih umjetnika dovesti u Zagreb, potvrđuje i pismo datirano 1. travnja 1920., upućeno tadašnjem predsjedniku Hrvatskog društva umjetnosti Dušanu Plavšiću, bankaru, ali i dobrom poznavatelju umjetnosti, u kojem ga poziva da podrži inicijativu i pristupi priređivačkom odboru, pod čijim bi se pokroviteljstvom izložba priredila. U potpisu su navedeni ostali članovi odbora, među kojima su, uz Meštrovića i: Toma Rosandić, Mirko Rački, Tomislav Krizman, Branko Popović, Milan Milovanović, Vladimir Becić, Jozo Kljaković i dr. ARLIKUM HAZU, Ostavština Dušana Plavšića.

⁴⁹ O visokim troškovima vezanim uz izložbu govori i polica osiguranja protiv krađe, podignuta pri osiguravajućem društvu „Croatia“, koju je uplatio organizator, Hrvatsko društvo umjetnosti, a koja je iznosila milijun i tristo tisuća dinara. ARLIKUM HAZU, Arhiv Hrvatskog društva umjetnosti (dalje: Arhiv HDU), K3.

⁵⁰ Ivo Šrepel (1899. – 1945.), hrvatski likovni kritičar, novinar, spiker. Od 1940. do 1944. upravitelj Moderne galerije. Libuše JIRSAK, *Ivo Šrepel: dokumenti, vrijeme, sudbina*, Zagreb 2010., 12–48.

⁵¹ Antun Jiroušek (1873. – 1948.), hrvatski povjesničar umjetnosti, u vrijeme otvorenja izložbe ravnatelj Muzeja za umjetnosti i obrt (1925. – 1933.). „Jiroušek, Antun“, *Hrvatska enciklopedija* (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29183>).

⁵² Postav izložbe zabilježen je na dvjema fotografijama sačuvanima u dokumentaciji Hrvatskog društva umjetnosti. ARLIKUM HAZU, Arhiv HDU, K3.

⁵³ Philip Connard (1875. – 1958.), britanski slikar, član *Royal Academy*, koji je te godine bio i selektor izložbe britanske umjetnosti na „Venecijanskom bijenalu“. *Izložba suvremene britanske umjetnosti, Umjetnički paviljon, 19. XII. 1928. – 16. I. 1929. / katalog izložbe*, Zagreb 1928.; „Izložba suvremene britanske umjetnosti“, *Svijet*, 1/1929., 6.

⁵⁴ John Augustus (1878. – 1961.), velški slikar i crtač, osnivač i predsjednik Nacionalne udruge portretista. *Isto*.

⁵⁵ Sir George Clausen (1852. – 1944.), britanski slikar, član *Royal Academy*. *Isto*.

⁵⁶ John Nash (1893. – 1977.), britanski slikar poznat po slikama prizora iz Prvog svjetskog rata, na izložbi je predstavljen slikom *Parobrod*. *Isto*, 7.

⁵⁷ Ethelbert White (1891. – 1972.), britanski slikar i grafičar. ARLIKUM HAZU, Arhiv HDU, K3.

⁵⁸ Jacop Epstein (1880. – 1959.), američko-britanski kipar, vrstan portretist. Arhiv HDU, K3.

vrijedi spomenuti kako se među malobrojnim umjetnicama našla i slikarica Vanessa Bell⁵⁹, sestra Virginije Woolf, poznata po atmosferskim mrtvim prirodama s raskošnim cvjetnim buketima.

Sl. 2. Postav „Izložbe suvremene britanske umjetnosti“ u Umjetničkom paviljonu, 1928.
(foto: Robert Firšt)

Od svih izloženih radova, najvećim brojem zastupljeni su grafičari, od kojih je neke zagrebačka publika već imala prilike vidjeti 1914. na „Međunarodnoj grafičkoj izložbi“. Uz slike, grafike i skulpture, izloženi su i reklamni plakati Londonske podzemne željeznice, *London Midland & Scottish Railway Company* te britanske prodavačke udruge *The British Empire Marketing Board*, ujedno i prvi primjeri stranoga grafičkog dizajna prikazani u nas. Bogat trojedni popratni program uključivao je i niz kazališnih predstava⁶⁰ prema djelima britanskih autora, predavanja o britanskoj filozofiji, književnosti i arhitekturi te koncertna izvođenja djela britanskih kompozitora, u što su bili uključeni Hrvatsko narodno kazalište, Hrvatski glazbeni zavod te Pučko sveučilište. Čitav događaj praćen je nizom afirmativnih članaka, objavljivanih u dnevnim novinama⁶¹ i popularnim izdanjima, poput ilustriranog časopisa *Svijet*. Jednako intonirani bili su i članci u ljubljanskim i beogradskim novinama

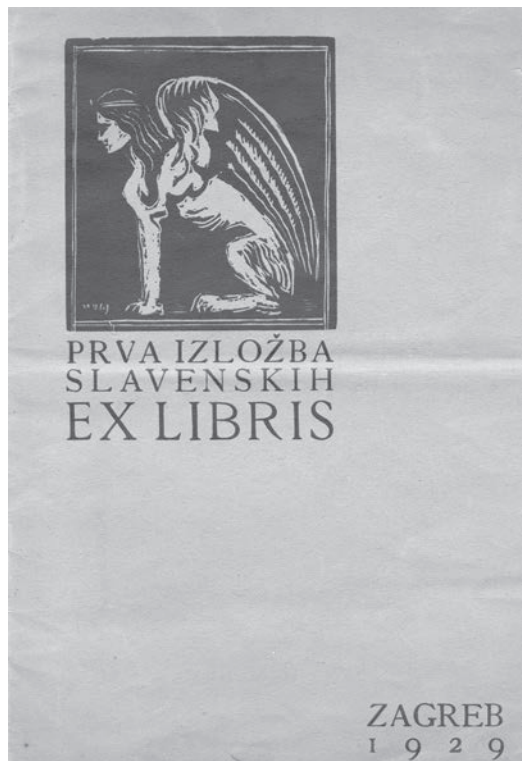
⁵⁹ Vanessa Bell (1879. – 1961.), britanska slikarica i dizajnerica, članica Bloomsbury grupe – kojoj je pripadala i njezina sestra Virginia Woolf – skupine znanstvenika i književnika koja se okupljala u londonskoj četvrti Bloomsbury. „Bloomsbury Group“, *Proleksis enciklopedija online* (<http://proleksis.lzmk.hr/11068/>).

⁶⁰ Na dan samog otvorenja izložbe, 19. prosinca, u Hrvatskom narodnom kazalištu, u prisutnosti britanskog veleposlanika, upriličena je „Večer Shakespearea“, na kojoj su prikazani odlomci iz 7 Shakespeareovih drama, i to: *Rikarda III.*, *Hamleta*, *Otela*, *Koriolana*, *Na tri kralja*, *Oluje* i *Sna Ivanjske noći*. ARLIKUM HAZU, Arhiv HDU, K3.

⁶¹ „Tri tjedna engleske kulture“, *Obzor* (Zagreb), br. 339, 18. 12. 1928., 3.

za vrijeme tamošnjih gostovanja izložbe, što ne treba začuditi ako se uzme u obzir da je u pitanju umjetnost, koja se činila netaknutim „kaosom“ novih umjetničkih prodora, bez drastičnih raskida s tradicijom, kao što se to događalo u ostatku Europe. Tu su se još uvijek mogli naći prizori pastoralnih pejzaža, grandioznih portreta i mrtvih priroda, što je svakako bilo blisko ukusu građanske publike.

Poput prethodnih, i ova je izložba bila prodajna, a zahvaljujući sačuvanoj dokumentaciji Hrvatskog društva umjetnosti, znamo o kojim se djelima radi i tko su bili njihovi kupci.⁶² Nema sumnje da se radilo o događaju sezone, pogodnom za umjetničku, kulturnu i političku promociju. Još za samog trajanja izložbe naši su umjetnici pozvani na uzvratno predstavljanje u London te će dvije godine kasnije organizirati Jugoslavensko udruženje uz pomoć zagrebačke udruge Prijatelja Velike Britanije u Jugoslaviji. Izložba je organizirana 1930. u Nacionalnoj galeriji u Millbanku, u reprezentativnom obimu, uz sudjelovanje čak stotinu i osamnaest umjetnika, te je doživjela velik uspjeh.

Sl. 3. Naslovnica kataloga „Prve izložbe slavenskih *Ex libris*“, 1929.

6. „PRVA IZLOŽBA SLAVENSKIH *EX LIBRIS*“, HRVATSKI NARODNI MUZEJ⁶³, 1929.

Još jedna izložba koja je okupila isključivo slavenske umjetnike, no koja, iako internacionalna, za razliku od prethodnih, nije bila importirana. Primarni kriterij za njezino uvrštavanje u ovaj rad jest sadržajna neodvojivost od književnosti, što je možda nešto više hipotetski približava i interesu samog Vladana Desnice. Za organiziranje prve izložbe ove specifične grafičke minijature zaslužan je u prvom redu agilni propagator grafičkih disci-

⁶² Grad Zagreb kupio je sliku Davida Muirheada *Večer na rijeci*, dok je Prva hrvatska štedionica kupila tri grafike: Allan MacNab, *Monte Carlo*, Henry Rushbury, *L'île de la cité* i Randolph Schwabe, *Kvadrant u Regent Streetu*. ARLIKUM HAZU, Arhiv HDU, K3.

⁶³ U katalogu je kao mjesto izlaganja naveden Hrvatski narodni muzej, a u novinskom osvrtu Hrvatski narodni muzej za umjetnost i umjetni obrt. K. A. „Otvorenje prve sveslavenske izložbe 'Ex libris' u Zagrebu“, *Obzor* (Zagreb), br. 153, 10. 6. 1929., 3.

plina Milenko Gjurić⁶⁴ te zagrebačko i ljubljansko Udruženje grafičkih umjetnika, koji su nastojali obnoviti interes za ovu likovnu formu kako među umjetnicima tako i među vlasnicima biblioteka. Na njoj su sudjelovali najistaknutiji jugoslavenski, poljski, čehoslovački i bugarski grafičari. Iz *Obzora* saznajemo da je izložbu, pod pokroviteljstvom Zajednice slavenskih društava, otvorio njezin predsjednik dr. Nikola Andrić⁶⁵.

(..) kratkim govorom u kome je istakao značenje ove izložbe u kojoj su se pod krovom Hrvatskog narodnog muzeja našli na okupu slavenski suvremeni umjetnici-grafičari, osim Rusa, koji nam nesretnim sticajem prilika stoje podalje. „Ex libris“ je umjetnost koja se ne vješa na zidove, nego se skriva na čelu dokumenata i monumentalnih knjiga, koja doživljava svoj preporod i dolazi do sve većeg uvažavanja (...).⁶⁶

Uz financijsku potporu grada, izložba je ugostila preko devedeset izlagača i čak pet stotina radova. Kako su u ukupnoj zagrebačkoj izlagačkoj aktivnosti tih godina najbrojnije bile upravo grafičke izložbe, često i međunarodne, mnogi od zastupljenih umjetnika bili su već vrlo dobro poznati zagrebačkoj publici. Riječ je o vrsnim slikarima i grafičarima, reprezentantima svojih umjetničkih sredina, poput Saše Šantela⁶⁷, Božidara Jakca⁶⁸ i Rajka Šubica⁶⁹ iz Slovenije, T. F. Šimona i F. Bileka⁷⁰ iz Čehoslovačke, Vasilija Zaharijeva⁷¹ iz Bugarske i, naravno, hrvatskih umjetnika, Naste Rojc⁷², Milenka Gjurića i dr. Popularnost specifične grafičke minijature *ex librisa* aktualizirana je početkom 20. stoljeća, kada vlasnici biblioteka označavanje svojih knjiga individualiziranom, umjetnički izrađenom vinjetom, smatraju pitanjem časti. Izrađivale su se uglavnom prema željama i afinitetima samih vlasnika biblioteka. Na izložbi su predstavljeni *ex librisi*, izvedeni u tehnikama drvoreza, bakropisa i litografije, signirani i numerirani otisci, koji su zbog svoje vrijednosti bili jedini mogući odabir za imućnije naručitelje i sabirače. Izložbu prati i katalog, koji čitatelju daje uvid u povijest i razvoj ovog formata, ali bez ilustracija. No, zahvaljujući novinskim osvrtima koji obiluju ilustracijama, možemo vidjeti kako se radilo o zaista raznolikoj likovnoj građi. Zanimljivu tipsku analizu ponudio je novinar *Obzora*, koji izložene radove grupira prema razrađenim motivima:

⁶⁴ Milenko Gjurić (1894. – 1945.), slikar, grafičar, likovni kritičar i pisac stručnih publikacija s područja grafičkih disciplina. ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (M. Gjurić).

⁶⁵ Nikola Andrić (1867. – 1942.), hrvatski književni povjesničar, pisac i jezikoslovac. *Hrvatski biografski leksikon 1 / A – Bi*, Zagreb 1983., 132.

⁶⁶ K. A., „Otvorenje prve sveslavenske izložbe ‘Ex libris’ u Zagrebu“, *Obzor* (Zagreb), br. 153, 10. 6. 1929., 3.

⁶⁷ Saša Šantel (1883. – 1945.), slovenski slikar, grafičar i skladatelj, bavio se uglavnom drvorezom i bakropisom, sudionik brojnih grupnih predstavljanja grafičkih umjetnika, jedan od izlagača na spomenutoj „Izložbi jugoslavenskih umjetnika u Londonu“ 1930. ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (S. Šantel).

⁶⁸ Božidar Jakac (1899. – 1989.), slovenski slikar i grafičar, jedan od osnivača i prvi rektor ljubljanske Akademije likovnih umjetnosti. ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (B. Jakac).

⁶⁹ Rajko Šubic (1900. – 1983.), slovenski slikar i grafičar, iz umjetničke obitelji Šubic. Bavio se uglavnom drvorezom i bakropisom, ali i ilustracijom knjiga i časopisa. ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (R. Šubic).

⁷⁰ František Bilek (1872. – 1941.), češki kipar i grafičar, član grafičkog udruženja „Hollar“, s kojim je izlagao u Zagrebu 1914. ARLIKUM HAZU, Arhiv Salona Ullrich, Knjiga izložaba 1909. – 1927.

⁷¹ Vasilij Zaharijev (1895. – 1971.), bugarski grafičar, bavio se bakropisom i višebojnim drvorezom. Autor bugarskih poštanskih maraka, profesor Umjetničke akademije u Sofiji. ARLIKUM HAZU, Ostavština Milenka Gjurića, K1.

⁷² Nasta Rojc (1883. – 1964.), hrvatska slikarica i grafičarka, članica Kluba likovnih umjetnica i Udruženja grafičkih umjetnika. U *ex librisima* često se koristi motivima životinja (psi, mačke, konji). Poznati su njezini *ex librisi* izrađeni za dr. Katušića, Eleonoru Švetljugu i Branka Šenou (kolekcija dr. Josipa Kovačića). ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (N. Rojc).

(...) U našoj Sveslavenskoj izložbi možemo Ex librise podijeliti na 1) ilustrativne, 2) humoristične i groteskne, 3) literarne i 4) heraldičke. Prvih je veoma mnogo, a zastupani su većinom češkim i našim grafičarima (...) jedinu iznimku čine groteskni i humoristički ex librisi slovenaca U. Smrekara ili literarni (liječnički) od Gjurića. Groteskni ex libris uzima ponajviše motive smrti (...) Literarni i simbolički ex libris ponajbolje je zastupan u bakropisu i drvorezu, imenima Švabinskog, Lopienskog (...).⁷³

Nakon Zagreba izložba je prenesena u Varšavu u sklopu „Kongresa slavenskih umjetnika“, održanog 1930.

7. „IZLOŽBA SUVREMENE FRANCUSKE UMJETNOSTI“, UMJETNIČKI PAVILJON, 1930.

Zahvaljujući izuzetnom zalaganju osnivača i prvog direktora Francuskog instituta u Zagrebu, Raymonda Warniera⁷⁴, u zagrebačkom je Umjetničkom paviljonu 1930. organizirana velika „Izložba suvremene francuske umjetnosti“⁷⁵. Za razliku od ostalih ovdje predstavljених izložaba, bila je jedina namijenjena samo Zagrebu. Izložba je bila povezana sa svečanošću vezanom uz preseljenje *Cercle français*⁷⁶ u prostorije novopodignute zgrade Novinarskog doma⁷⁷. Svečano otvorenje novih prostorija okupilo je niz uzvanika iz političkog i kulturnog života grada. Sama izložba organizirana je pod pokroviteljstvom Francuskog instituta, uz suradnju zagrebačkih umjetničkih udruženja. Izlagalo je preko pedeset umjetnika, a odabir djela vršio se uz pomoć *Galerie Billiet* u Parizu. Najveći broj radova posuđen je iz *Musée de Grenoble* te iz nekoliko privatnih zbirki. Reprezentativna izložba, zamišljena prije svega kao pregledna, predstavila je najvažnije protagoniste svih suvremenih pokreta koji su činili ukupnost francuske umjetnosti tog vremena. Zagrepčani su mogli vidjeti ogranak suvremenog slikarstva različitih izraza od post- i neoimpresionista, fovista, ekspresionista i kubista iznjedrenih na tradicijama postimpresionizma, ekspresionizma i fovizma.⁷⁸ Izložene su slike, akvareli, pasteli i grafike, a mogla su se vidjeti i brojna luksuzna bibliofilska izda-

⁷³ O. R., „O slavenskom Ex librisu – Povodom sveslavenske izložbe u Zagrebu“, *Obzor* (Zagreb), br. 165, 22. 6. 1929., 2.

⁷⁴ Raymond Warnier (1899. – 1987.), lektor i profesor francuskog i njemačkog jezika te osnivač i direktor Francuskog instituta u Zagrebu, gdje je živio od 1922. do 1935. godine. Bio je istinski promotor francusko-hrvatske suradnje i prijateljstva te hrvatske kulture u inozemstvu. Mnogim našim umjetnicima omogućio je stipendije i studijske boravke u Parizu. Zapamćen je kao promicatelj stvaralaštva Ivana Meštrovića, što je urodilo i retrospektivnom izložbom priređenom 1933. u pariškoj Nacionalnoj galeriji *Jeu de Paume*. „Raymond Warnier i Ivan Meštrović“, *Akademija Art Zagreb* (<https://akademija-art.hr/hr/scena/raymond-warnier-i-ivan-mestrovic/>).

⁷⁵ Ovo nije bila prva izložba koju je organizirao Francuski institut. Njegovom zaslugom organizirane su tri izložbe francuske grafike, i to 1926. „Izložba francuske grafike 19. stoljeća“ u Salonu Ullrich, 1926. „Izložba francuske grafike 17. i 18. stoljeća“ u Umjetničkom paviljonu te 1929. „Izložba suvremene francuske grafike“ u Salonu Bačić. ARLIKUM HAZU, Kartoteka izložaba.

⁷⁶ Društvo *Cercle français*, koje je R. Warnier osnovao 1921., preseljenjem u nove prostore 1930. mijenja naziv u Društvo prijatelja Francuske, „Otvorenje novih prostorija francuskog Cercle-a i Instituta, te Izložbe francuskih umjetnika u Zagrebu“, *Obzor* (Zagreb), br. 102, 5. 5. 1930., 3.

⁷⁷ Zgrada Novinarskog doma izgrađena je 1928. – 1929. godine prema projektu arhitekta Brune Bauera za zakladu „Novinarski dom“. ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (B. Bauer).

⁷⁸ Poput Henrija Matissea, Andréa Deraina, Raoula Dufyja, Georges Braquea, Pabla Picassa, Fernanda Legera, Patricia Duffyja, Mauricea de Vlamincka, Mauricea Utrilla i dr.

nja⁷⁹. Iz pratećeg kataloga s reprodukcijama pojedinih djela saznajemo da je izložba imala i prodajni karakter. Za razliku od potpunog izostanka medijske reakcije na „Izložbu savremenih pariških majstora slikara“, održanu samo tri godine ranije, ova je izložba popraćena brojnim afirmativnim člancima⁸⁰, iako su se među izlagačima našla ista imena. Prilično je teško povjerovati da se ukus javnosti „adaptirao“ na nove oblike u tako kratkom periodu pa se može pretpostaviti da je snažna medijska potpora cijelom sklopu događaja, izraslih iz proslave francusko-hrvatskih veza, učinila i umjetnost prihvatljivijom. U tu je svrhu zasigurno poslužio i feljton Ljube Babića⁸¹, objavljen u dvama nastavcima u *Obzoru*, koji pregledno i edukativno, ali bez kritičke intoniranosti, upućuje čitatelje u ono što im izložba nudi.⁸² Zanimljivo je, međutim, vidjeti da je sâm Warnier u svojem osvrtu na izložbu, objavljenom u tjedniku *L'Europe Centrale*, osjetio potrebu opravdati svoj izbor nekih od suvremenih djela,⁸³ što iz današnje perspektive može djelovati smiješno, ali pokazuje da je trebalo imati hrabrosti i vizije za širenje novih umjetničkih jezika i pojava, što samo dodatno potvrđuje Warnierove zasluge za promicanje francuske kulture sa svim njezinim novinama.

8. ZAKLJUČAK

Usmjeravanje pogleda na šestogodišnje vremensko razdoblje između 1924. i 1930., koje je Vladan Desnica proveo u Zagrebu, pokazalo je koncentraciju međunarodnih likovnih gostovanja, koja su u reprezentativnim aranžmanima stizala iz tada najdinamičnijih umjetničkih sredina. Za grad, koji tada broji nešto više od 100.000 stanovnika, prilika za upoznavanje recentne umjetničke produkcije, u godišnjem ritmu, bilo je neuobičajeno i za današnje prilike. Ta se izložbena dinamika međunarodnih gostovanja nastavila i u sljedećoj dekadi, sve do 1940. No, u skladu s vremenom, ona donose likovne promjene u zagrebačke galerije, gdje dotadašnju dominaciju francuske suvremene umjetnosti potiskuje njemački ekspresionizam, koji stiže zahvaljujući izložbama njegovih najistaknutijih predstavnika⁸⁴, anticipirajući slikama, grafikama, crtežima i skulpturama nadolazeće likovne, ali i političke događaje.

⁷⁹ Na izložbi nema predstavnika kiparstva.

⁸⁰ „Ova izložba koja spada bez sumnje među najznačajnije priredbe ove vrste u Europi posljednjih 10 godina ujedno je i najljepša manifestacija kulturnog zbližavanja sa Francuskom. Samo oni koji poznaju dotične prilike znati će koliko je poteškoća trebalo savladati da bi se omogućila ova izložba nezavisnog francuskog slikarstva koje se tako razlikuje od službenog akademizma. (...) Naša izložba na kojoj bi mnogi veliki gradovi zavidjeli Zagrebu, nije kako rekospo potpuna ili iscrpiva ali je zaista reprezentativna.“ „Savremena franceska umjetnost“, *Svijet*, 11/1930., 549–551.

⁸¹ Ljubo Babić (1890. – 1974.), hrvatski slikar, povjesničar umjetnosti, scenograf i profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. ARLIKUM HAZU, Dokumentacija umjetnika (Lj. Babić).

⁸² Ljubo BABIĆ, „Izložba suvremene francuske umjetnosti“, *Obzor* (Zagreb), br. 106 i 107, 9. i 10. 5. 1930., 2–3.

⁸³ „(...) Iako nije velika umjetnost riječ je o koherentnoj kreaciji ljudske volje, neočekivanoj ali sistematičnoj ekspresiji današnjeg individualizma (...) Moramo znati da stranac od francuske umjetnosti ne očekuje prizivanje bivše slave, ma kako zavodljiva ili poučna ona bila, već primjer ovih pobjeda, prikaz današnjih istraživanja i pokušaja, i konačno doprinos francuskog duha napretku suvremene umjetnosti (...)“. Raymond WARNIER, „Une exposition d'art français à Zagreb“, *L'Europe Centrale* (Prag), br. 39, 5. 6. 1930., 213–216; ARLIKUM HAZU, Zbirka kataloga izložaba, Popratna izložbena dokumentacija (nepotpisani prijevod članka R. Warniera).

⁸⁴ 1931. „Nemačka savremena likovna umetnost i arhitektura“; 1932. „Georg Grosz, Max Pechstein i Grupa trojice“; 1936. „Käthe Kollwitz“. ARLIKUM HAZU, Kartoteka izložaba.

INTERNATIONAL ART EXHIBITIONS IN ZAGREB BETWEEN 1924 AND 1930

Summary: When Croatia joined the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Zagreb took on the role the new union's cultural hub, seeing as it already had a functioning network of cultural institutions. The Croatian Society of Art, founded in 1868, had played the central role in devising and implementing strategies for the artistic development of the city and it is because of those efforts that Zagreb had an Academy of Fine Arts and a number of dedicated exhibition spaces as early as 1907. The city's first privately owned gallery, Anton Ullrich's Salon is particularly noteworthy in its role of promoting art in the city. Ever since it opened in 1909, it had shaped the tastes of local audiences by frequently exhibiting the works by notable local and international artists. This is the infrastructural context of Zagreb in the 1920s, specifically the context of Desnica's Zagreb period, which spanned between 1924 and 1930. In those six years, as many as thirteen international art exhibitions were held in the city. This paper provides an insight into six of these exhibitions, their content and the context in which they took place, as well as their reception in contemporary press. This varied set of art and society events is a highly representative sample both of European tradition of fine arts, and more recent artistic production. A subset of these guest exhibitions was brought about as a result of cultural diplomacy and the efforts put in by political mentors from the Kingdom of SHS, the UK and France, in conjunction with the continued support of municipal and state authorities. These exhibitions were representative of recent artistic trends in their respective milieus, showcasing as they did the works of some seminal artists, if only with a single featured artwork per artist. On the other hand, some exhibitions were the product of longterm collaboration between art professionals, while others, smaller in size though not necessarily in value, were the fruit of individual effort and enthusiasm. What remains a constant in all of these cases is the variety of available content, which provided local audiences with access to contemporary artistic trends, trends that went on to exert direct influence on Croatian art. Because of this variety of imported artistic content, the citizens of Zagreb had the opportunity to keep abreast of European artistic and architectural movements ranging from the Baroque to the avant-garde.

Key words: Zagreb, international exhibitions, the Art Pavilion, Salon Ullrich, the Officer's Club, painting, sculpture, architecture

IZVORI

Zbirke i fondovi Arhiva za likovne umjetnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (ARLIKUM HAZU).

Ljubo BABIĆ, „Izložba suvremene francuske umjetnosti“, *Obzor* (Zagreb), br. 106 i 107, 9. i 10. 5. 1930., 2–3.

K. A., „Otvorenje prve sveslavenske izložbe 'Ex libris' u Zagrebu“, *Obzor* (Zagreb), br. 153, 10. 6. 1929., 3.

Vladimir LUNAČEK, „Iz umjetničkog svijeta“, *Obzor* (Zagreb), br. 323, 30. 11. 1924., 3.

- Radoje MARKOVIĆ, „Engleskinja gđa Ader otvara danas izložbu indijskih slikara u Beogradu“, *Vreme* (Beograd), 29. 5. 1926., 5.
- Antonín MATĚJČEK, „Moderna češka umjetnost“, *Obzor* (Zagreb), br. 308, 15. 11. 1924., 3–4.
- O. R., „O slavenskom Ex librisu – Povodom sveslavenske izložbe u Zagrebu“, *Obzor* (Zagreb), br. 165, 22. 6. 1929., 2.
- „Otvorenje novih prostorija francuskog Cercle-a i Instituta, te Izložbe francuskih umjetnika u Zagrebu“, *Obzor* (Zagreb), br. 102, 5. 5. 1930., 3.
- „Tri tjedna engleske kulture“, *Obzor* (Zagreb), br. 339, 18. 12. 1928., 3.
- Raymond WARNIER, „Une exposition d'art français à Zagreb“, *L'Europe Centrale* (Prag), br. 39, 5. 6. 1930., 213–216.

LITERATURA

- Antun ALFIREVIĆ, „Jugoslavensko teozofsko društvo (Prigodom desete godišnjice 1924.-1934.)“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 15/1934., br. 6, 250.
- Slavko BATUŠIĆ, „Tridesetogodišnji dječak u Parizu“, *Forum*, X/1971., br. 12, 785–813.
- Hrvatski biografski leksikon 1 / A – Bi*, Zagreb 1983.
- Izložba češke moderne umjetnosti, Društvo likovnih umjetnika Manes iz Praga: novembar-decembar 1924., Umjetnički paviljon / katalog izložbe*, Zagreb 1924.
- Izložba savremenih pariških majstora slikara (...) 29. januar – 5. februara 1927 / katalog izložbe*, Zagreb 1927.
- Libuše JIRSAK, *Ivo Šrepel: dokumenti, vrijeme, sudbina*, Zagreb 2010.
- Katalog izložbe češkog umjetničkog društva „Manes“*, Zagreb 1904.
- Oldřich KONÍČEK, „O výstavách 'S. V. U. Mánes v Jugoslávii'“, *Volné směry*, XXIII/1924. – 1925., br. 8, 198–200.
- Zvonko MAKOVIĆ, *Milivoj Uzelac 1897. – 1977.: retrospektiva, Umjetnički paviljon u Zagrebu, 27. 11. 2008. – 11. 1. 2009. / katalog izložbe*, Zagreb 2008.
- Antonín MATĚJČEK, *Moderna češka umjetnost. Razstava češke moderne umjetnosti / katalog izložbe*, Ljubljana 1924.
- Ljubomir MICIĆ, „Tagore i zenitske demonstracije“, *Zenit*, 6/1926., br. 43, 15–16.
- „Savremena franceska umjetnost“, *Svijet*, 11/1930., 549–551.
- Irina SUBOTIĆ, „Ljubomir Micić“, *Zenit*, 6/1926., br. 43, 163–166.
- Irina SUBOTIĆ, „Povodom izložbe pariških slikara“, *Zenit*, 6/1926., br. 43, 16.
- Marijan SUSOVSKI, „Sergije Glumac. U povodu donacije djela Sergija Glumca Kabinetu grafike, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci i Muzeju suvremene umjetnosti“, *Život umjetnosti*, 50/1991., 67–75.
- Svijet*, 14/1927., 2.
- Barbara VUJANOVIĆ, „Ivan Meštrović – kulturni diplomat 20. stoljeća: odnosi s češkim umjetnicima i političarima“, u: *Ivan Meštrović i Česi: primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti* (ur. Barbara Vujanović, Dalibor Prančević, Marijan Lipovac i Jiří Kuděla), Zagreb 2018.
- Zenit i avangarda 20-tih godina, Narodni muzej Beograd, Institut za književnost i umjetnost, februar-mart 1983. / katalog izložbe*, Beograd 1983.

MREŽNE STRANICE

„Bloomsbury Group“, *Proleksis enciklopedija online* (<http://proleksis.lzmk.hr/11068/>)

„Chagall, Marc“, *Hrvatska enciklopedija*
(<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11389>)

„Jiroušek, Antun“, *Hrvatska enciklopedija*
(<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29183>)

„Painting / Tagore, Abanindranath“, *VČA*
(<http://collections.vam.ac.uk/item/O184414/painting-tagore-abanindranath/>)

„Painting / Tagore, Gaganendranath“, *VČA*
(<http://collections.vam.ac.uk/item/O184421/painting-tagore-gaganendranath/>)

„Picasso, Pablo“, *Hrvatska enciklopedija*
(<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48116>)

„Raymond Warnier i Ivan Meštrović“, *AkademijaArt Zagreb* (<https://akademija-art.hr/hr/scena/raymond-warnier-i-ivan-mestrovic/>)

„Tagore, Rabīndranāth“, *Hrvatska enciklopedija*
(<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=60183>)

